

ULUSLARARASI SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERĐİŐİ THE JOURNAL OF INTERNATIONAL SOCIAL RESEARCH

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research

Cilt: 14 Sayı: 76 Őubat 2021 & Volume: 14 Issue: 76 February 2021

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

TARİHİ VE KÜLTÜREL AÇIDAN BUHARA *BUKHARA FROM A HISTORICAL AND CULTURAL PERSPECTIVE*

Emin OBA*
Hulisi GÜRBÜZ**

Öz

Buhara, geçmişten günümüze kadar birçok tarihi, kültürel vb. faaliyetlerin yaşandığı bir şehirdir. Bundan dolayı şehir, kadim geçmişle Türk kültür hayatında önemli bir yere sahiptir. Bu çalışmada Buhara şehri, tarihi, kültürel, sosyal, siyasal vb. yönlerden ele alınmaktadır. Şehrin geçmişte ve günümüzdeki durumu hakkında bilgiler verilmektedir. Bu bilgiler verilirken şehrin tarihine yön vermiş devletler, milletler hakkında bilgiler verilmiş ve bu milletlerin şehrin mimari yapısına ve kültürel yönüne katkıları hakkında genel değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Buhara şehri, sadece coğrafi konum ve tarihi ile ön plana çıkmamaktadır. Şehir İslamiyet öncesi ve İslamiyet sonrasında da birçok dinî faaliyete ev sahipliği yapmıştır. İslamiyet'le birlikte özellikle birçok önemli medreselerin burada faaliyetlerine rastlanılmıştır. Şehir İpek yolu güzergâhında yer almasından dolayı geçmişte ve günümüzde de önemli merkezlerden kabul edilmektedir. Kısacası bu çalışmada şehir, birçok yönden ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Buhara, Coğrafi Konum, Tarihi-Kültürel Yapı, Etnik Yapı, Şehrin Mimari Yapısı.

Abstract

Bukhara, many historical, cultural, etc. from the past to the present. is a city of activities. Therefore, the city has an important place in Turkish cultural life with its ancient past. In this study, the city of Bukhara, historical, cultural, social, political and so on. are discussed from aspects. Information about the past and present situation of the city is given. While giving this information, information was given about the states and nations that shaped the history of the city and general evaluations were made about the contributions of these nations to the architectural structure and cultural aspect of the city.

The city of Bukhara stands out not only with its geographical location and history. The city hosted many religious activities before and after Islam. Along with Islam, activities of many important madrasas were found here. The city is considered to be one of the important centers in the past and today because it is located on the Silk Road route. In short, the city has been handled in many ways in this study.

Keywords: Bukhara, Geographic Location, Historical-Cultural Structure, Ethnic Structure, Architectural Structure of The City.

* Dr., Al-Farabi Kazakh National University, Türksoy Bölümü, ORCID: 0000-0002-5299-8023, eminoba@hotmail.com

** Kocaeli Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Doktora Öğrencisi, ORCID: 0000-0002-8151-3558, hulusi.grbz@gmail.com

Giriş

Tarihin en eski şehirlerinden biri olan Buhara, kadim geçmişiyle yıllara meydan okumuş bir şehirdir. Şehir, coğrafi konumu ve fiziki yapısından dolayı tarihi süreçte birçok medeniyete ve kültüre ev sahipliği yapmıştır. Bu özelliklerinden dolayı medeniyetlerin gözdesi olmayı başarmış ve sürekli olarak bu bölge farklı medeniyetlerin (Araplar, Farslar, Türkler vs.) işgaline uğramıştır. Bu açıdan Buhara şehri, kozmopolit bir yapıya sahip olmuştur. Şehir üzerinde kurulan medeniyetlerinde bıraktıkları tarihi yapılar ve kültürel öğeler şehrin tarihinin milattan öncelere dayandığının bir göstergesidir.

Buhara şehri Arap, Fars, Türk gibi medeniyetlerle beraber var olmuştur. Her gelen medeniyet kendi kültürünün yanında inanç sistemini de bu topraklar üzerinde egemen kılmaya çalışmıştır. Buhara, üç semavî dinin yanında birçok batıl dine de ev sahipliği yapmış ve şehirde bu dinleri simgeleyen yapıtlar kurulmuştur.

Buhara coğrafi konumundan dolayı, Orta Asya'nın merkezi sayılabilecek bir bölgede yer almaktadır. Bu bölge birçok ticaret yollarının kesişim noktasında yer almaktadır. Bu özelliğinden dolayı da Buhara'nın etnik yapısı, dini yapısı ve yönetim yapısı sürekli bir değişime uğramıştır. Devletler için cazibe merkezi haline gelmiştir. Bizde çalışmamızda Buhara şehrinin özelliklerini farklı başlıklar altında değerlendirmeye çalışacağız.

1. Şehrin Coğrafi Konumu

Türkistan'ın önemli merkezlerinden biri olan Buhara, Amu Derya ve Sir Derya nehirleri arasında yer alan etrafı çöllerle ve bozkırlarla kaplı olan bir vaha şehridir. Buhara'nın içinde yer aldığı bölgeye, "nehirin öte tarafında bulunan kısım" anlamına gelen Maveraünnehir adı verilmiştir. Şehir, Zerevşan ırmağının aşağı havzasında yer alan büyük vahada yer almaktadır (Şeşen, 1992, 363). Buhara'nın doğu kısmında yer alan dağlar ve tepeler, Karşı yakınlarındaki Semerkant'ın batısındaki şehrin kuzey uçlarında son bulmaktadır. Güney kısmında ise Amu Derya yer alırken şehrin batı kısmı, göz alabildiğince uzanan düzlüklerden oluşmaktadır (Erdoğan, 2013, 7). Etrafı çöllerle ve bozkırlarla çevrili olan şehrin, batısında Hive vahası, güneyinde ise Karakum çölü bulunmaktadır. Buhara şehri tam olarak, Tanrı dağlarından doğan Zerevşan ırmağının aşağısındaki vaha üzerine kurulmuştur. Buhara, Batı Türkistan'ı; Güney Rusya, Afganistan, Hindistan ve Çin'e bağlayan ticaret yollarının merkezinde yer almaktadır.

Buhara'ya üç yoldan ulaşmak mümkündür. İlk yol Orenburg'dan başlar, büyük Kazak bozkırından ve Kızılkum çölünden geçerek şehre ulaşılır. Bu yol daha çok Buharalı ve Tatar tüccarlarla birlikte Ruslar tarafından kullanılmaktadır. İkinci yol, İran topraklarından başlar Hazar Denizi ve Karakum çölünden geçer. Hindistan ile ticaret yapan tüccarlar tarafından kullanılan üçüncü yol ise, güneydoğu Karakum çölü ve Hindikuş dağlarını aşarak Kabil ve Herat istikametinde ilerlenerek ulaşılır (Karadağ, 2006, 110).

Buhara'nın içinde bulunduğu coğrafi bölge olan Maveraünnehir; Soğd, Fergana, Buhara ve Hokand Hanlıkları ve Diğer Türkistan şehirlerini içine alan önemli bir coğrafi bölgedir (Özgüdenli, 2003, 177). Bu bölgeyi önemli kılan özelliklerden biri, Amu Derya (Seyhun) ve Sir Derya (Ceyhun) nehirlerinin coğrafya üzerindeki etkinliğidir.

Bugün Özbekistan Cumhuriyeti sınırları içerisinde yer alan Buhara şehrinin, denizden yüksekliği 220 metredir. Karasal iklimin etkili olduğu şehirde yazlar sıcak ve kurak, kışlar ise çok soğuktur. Yıllık ortalama yağış tutarı 135 mm. kadardır. Bölge geçmişte ve günümüzde bile hala coğrafi konum açısından önem arz etmektedir. Bulduğu konum açısından Türkistan coğrafyasının en önemli şehirlerinden biri olarak kabul edilen Buhara şehri, doğu ile batı arasındaki geçiş noktalarından biridir.

2. Şehrin Tarihi Arka Planı

Buhara, Türkistan coğrafyasındaki en eski şehirlerden biridir. Buhara şehri ile ilgili ilk bilgileri Çin vesikalarından elde ediyoruz. Çin vesikalarında 5. asırdan itibaren Buhara "Nu-mi" ismiyle anılmaktadır. Bu kullanım İslam devrine kadar "Numickas" şekliyle kullanılagelmiştir (Gömeç, 2009, 22). Kaynaklara göre, Buhara şehrinin ilk söz eden Çinli seyyah Hüang-Tsang'dır. Hüang-Tsang, seyahatnamesinde Buhara için "Pu-ha" kelimesini kullanmıştır. Şehrin isimlendirmesiyle ilgili diğer görüşlerde, Sanskritçe bir kelime olan Budist tapınağı "Vihara" kelimesinden geldiği görüşü ve Budist tapınağı ya da manastırı olan Moğolca bir kelime "Bukar" kelimesinden geldiği görüşüdür. Buhara bir vahanın adı iken şehrin eski ismi Numjiket (Numickas)tir (Erdoğan, 2013, 8). İslami dönemde Buhara, yavaş yavaş şehrin adı olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Buhara'nın İslam öncesi tarihi hakkındaki bilgiler oldukça dağınık ve kısıtlıdır. İslamiyet'ten önce Buhara şehrinin tarihi ile ilgili ilk bilgileri Çin kaynaklarından elde etmekteyiz. Çin kaynaklarına göre, M.Ö. II. yılında uzak doğudan gelen göçebeler Buhara vahasına yerleşmiş, buradaki halkı zorla egemenlikleri altına almıştır. Yine Çin kaynaklarına göre, M.Ö. 129'da Yüeciler bu bölgede yaşam sürmüştür. M.S. I-IV. Kuşan İmparatorluğu bu bölgede üstünlüklerini diğer haklara kabul ettirmiştir. Bununla beraber, Buhara ve Semerkand dolaylarında İran asıllı Soğd halkları da bu toprakları yurt edinmiştir. Türklerin coğrafyada hâkimiyeti, V. yüzyılda Akhunlar (Eftalitler) ile başlanmıştır (Kurt, 1998, 41). Müslümanlar coğrafyaya gelmeden önce şehir yalnızca kale ve şehristandan ibarettir. Müslümanların fethinden sonra ise şehir büyüyerek şehristanın dışına da yayılmaya başlamış, bunun sonucunda da şehrin yanına "rabat" denilen üçüncü bir bölüm ilave edilmiştir. Buhara'nın tarihindeki belirsizlik Müslümanların bölgeye gelmesiyle bitmeye başlamıştır. 674 yılında Muaviye'nin Horasan valisi Ubeydullah b. Ziyad tarafından fethedilmiştir. Bu sırada şehrin hükümdarı olan Bidun Hatun, yıllık 1 milyon dirhem ve 200 muharip vermek kaydıyla anlaşma yapmış, bu anlaşma iki yıl sonra yenilenmişse de şehirdeki İslam hâkimiyeti daimi olmamıştır (Şeşen, 1992, 363; Erdoğan, 2013, 8; Göksu, 2013, 13).

Emeviler döneminde 706-709 yılları arasında Kuteybe b. Müslim tarafından bölgeye yapılan seferler neticesinde şehir fethedilmiştir. 706-709 seferleriyle ile Horasan valisi Kuteybe b. Müslim Buhara halkı ile Türk müttefiklerin mukavemetini kırmış ve şehre bir Arap garnizonu kurmuştur. 710 yılından sonra Bidun Hatun'un oğlu Tuğşade, Kuteybe b. Müslim tarafından hükümdar ilan edilmiştir (Göksu, 2013, 13-14). Yaklaşık otuz yıl tahta hüküm sürmüş olan Tuğşade devrinde Türkler bölgeyi geçici olarak birkaç kez ele geçirmişlerdir. Tuğşade'nin öldürülmesinden sonra yerine oğlu Kuteybe geçmiş ancak birkaç yıl tahta kaldıktan sonra öldürülmüştür. Yerine geçen kardeşi Bünyat'ın da öldürülmesiyle Buharalılar şehrin idaresindeki önemlerini kaybetmişlerdir.

IX. yüzyıldan itibaren Buhara Türkistan tarihinde büyük bir önem kazanmıştır. Bu dönemde Samanilere başkentlik yapmış olan şehir, Semerkand ile şöhret bakımından yarışmıştır. Bu dönemde Buhara şehri, idari ve kültürel açılarından en parlak dönemlerinden birini yaşamıştır.

Karahanlıların Maveraünnehir'i ele geçirmeye başlamasıyla bölgenin Türkleşme süreci daha da hızlanmıştır. Buhara, 992 yılında Karahanlılardan Harun Buğran Han şehri ele geçirmiştir. Ancak Karahanlı İlig Han Nasr b. Ali'nin 999 yılında şehri istila ederek Samaniler hanedanlığına son vermesi üzerine Buhara eski önemini kaybetmiştir. Karahanlılardan Arslan Han (1102-1130) zamanında Buhara en sakin dönemlerinden birini yaşamıştır. Arslan Han kale ve surları tamir ettirmiş, Cuma camii ve iki saray inşa ettirmiştir (Şeşen, 1992, 365; Kitapçı, 2004, 165). Karahanlılar döneminde Buhara genel olarak gerilemişse de büyük bir kültür merkezi olmayı sürdürmüştür.

1218 yılında Maveraünnehir coğrafyasına Harzemşahlar etkin olmuştur. Harzemşah hükümdarı Alâeddin Muhammed (1200-1220) döneminde Buhara ve Semerkand Harzemşahlara bağlanmış, bu şehirleri Harzemli valiler yönetmiştir. 1220 yılında Moğollar, Buhara'yı ele geçirmiştir. Bu dönemde çıkan büyük bir yangında şehrin büyük bir kısmı yanmıştır. Ögedey döneminde şehir yeniden önemli bir ilim, kültür ve ticaret merkezi haline gelmiştir (Şeşen, 1992, 365; Kushenova, 2006, 80). İlhanlılar, Buhara'yı 1273 ele geçirmiş ve şehir halkını kılıçtan geçirmiştir. Çağatay hanlığı ve Timurlu Devleti zamanında Buhara bölgenin siyasi hayatında önemli bir rol almıştır. Bu dönemde kurulan Nakşibendî tarikatı, Buhara'nın kaderini etkilemiştir.

Buhara'nın gelişmesinde, Nakşibendiliğin ortaya çıkışı ve Timurlardan Uluğ Bey'in şehir merkezine yaptırdığı medrese oldukça önemli bir etkidir. XIV. yüzyıldan itibaren şehirde Şeybaniler hüküm sürmeye başlamıştır. Ubeydullah Han (1533-1539) döneminde ve II. Abdullah (1583-1598) dönemlerinde Buhara başkent olmuştur (Erdoğan, 2013, 9). Şeybaniler döneminde Buhara, siyasi ve kültürel açıdan gelişmiştir. Sonrasında şehre hâkim olan Canoğulları¹ döneminde de başkent olma özelliğini korumuştur

I. Abdullah (1557) döneminden Rus işgaline kadar Abılhayrların ve Mangıtların merkezliğini yapmış olan Buhara, Türkistan'ın en zengin ve geniş şehirlerinden biri haline gelmiştir.

XVI. yüzyılda Buhara, Şeybani Han, idaresindeki Özbekler tarafından ele geçirilmiştir. Şeybani Han'ın Babür karşısında aldığı yenilgiden sonra Buhara, Özbek hâkimiyetinden çıkmışsa da bu durum çok uzun sürmemiş, Şeybani Han'ın yeğeni Ubeydullah Han tarafından şehir yeniden Özbeklerin eline geçmiştir. XVII. yüzyıla kadar Özbek hâkimiyeti sürerken bu tarihten itibaren Buhara Hanlığında politik ve ekonomik olarak bir çöküş yaşanmıştır. Bu dönemde Buhara, Hive Hanlığının akınlarına maruz kalmıştır.

¹ Canoğulları; Câniler olarak da bilinen bu hanedanlık 1599-1785 yılları arasında Buhara ve civarında hüküm sürmüş bir Türk-İslam hanedanlığıdır.

XVIII. yüzyılda Buhara, kısa süreli olarak Safaviler'in hâkimiyeti altına girmiştir. Bu dönemde idare Mangıtların eline geçmiştir. Buhara şehri Orta Asya'nın en büyük el sanatları merkezi haline gelmiş, önemli bir ticaret merkezi olmuştur. Şehir 6 Ekim 1920 yılında Kızılordu tarafından işgal edilmiştir (Şeşen, 1992, 366-367). Buhara şehri SSCB tarafından kurulan Özbekistan Sovyetler Birliği Cumhuriyetine bağlanmış olup, bugün hala Özbekistan sınırları içinde kalan önemli şehirlerden biridir.

Buhara şehri, birçok kültür ve medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Bu kültür ve medeniyetler gerek İslamiyet'ten önce gerekse İslamiyet'ten sonra olsun kendi izlerini şehre yansıtmışlardır. Bu medeniyetler, kültürel izlerini bıraktıkları eserlerle kalıcı hale gelmiştir. Medeniyetlerin şehir üzerindeki çıkarları, Buhara şehrinin kültürel açıdan gelişmesine neden olmuştur. Bu açıdan şehir birçok yönden (kültürel, tarihî, mimarî vb.) gelişme kat etmiştir.

3. Tarihi Kaynaklarda Şehirle İlgili Bilgiler

Buhara; etrafı saraylar, bostanlar mahalleler, sokaklar ve köyler ile çevrili bir şehirdir. Buhara'da boş, harap ve yıkık bir yer bulunmamaktadır. Bu yapıların etrafı büyük surlar ile çevrilidir. Bu surun önünde merkeze bağlı saraylar, evler ve mahalleler bulunmaktadır. Buhara'nın yedi kapısı bulunmakta olup bu kapılar; Şehir kapısı, Nur kapısı, Hafra kapısı, Demir kapısı, Kühendiz kapısı, Benu Esed kapısı (Muhr kapısı), Benu Sa'd kapısıdır (Şeşen, 1985, 220; Barthold, 1990, 106).

Şehrin tarihî merkezi, dikdörtgen şeklinde ve yedi kapısı bulunan surlarla çevrilmiştir. Sonraları mahalleleri çevreleyen surlar yapılmışsa da bu surlar birkaç kez yıkılmış ve yeniden yapılmıştır. Mevcut şehrin Abdü'l Aziz Sultan (1539-1550) döneminde inşa edilen surları Abdullah Han (1557-1598) dönemine kadar devam etmiştir. 1752-53 yıllarında bu duvarlar yeni surlarla sağlamlaştırılmıştır. Çamurdan yapılmış ve 11 kapısı bulunan bu surlar hala ayakta. Portatif kapılar güneşin doğuşundan batışına kadar kilitli olup korunmaktadır. Şehrin kalesi, Buhara idarecileri için resmi konut olarak kullanılmıştır (Erdoğan, 2013, 10). Ayrıca, kalede memurlar ve saray mensuplarına ayrılmış olan çeşitli yönetim büroları ve odalar da bulunmaktadır.

İbn Battuta'nın Buhara seyahati Cengiz ve askerlerinin şehrin talan ettiği döneme denk gelmiştir. Bundan dolayı seyyahın şehirle ilgili olumlu izlenimleri olamamıştır. Seyyah şehir hakkında şu bilgileri aktarmıştır; "şehir vaktiyle Maverâünnehir-i Ceyhun bölgesinin merkeziymiş ve Irak hükümdarlarının (İlhanlıların) atası olan Tatar kökenli melun Tinkiz (Cengiz) tarafından tahrip edilmiş. Mescitleri, medreseleri ve çarşıları harap vaziyettedir. Çok az bir kısmı mamurdur. Halkı sefil ve perişanlık içerisinde" (Aykut, 2014, 350).

Buhara'yı ziyaret edenlerden biri de Rus seyyah Meyendorff'tur. Seyyah şehrin uzaktan Avrupa şehirlerine benzediğini söylemiştir. Meyendorff, Buhara'nın kubbelerinden, camilerinden, minarelerinden, saraylarından, hoş bir şekilde dekore edilmiş evlerinden, bahçelerinden etkilediğini söylemiştir. Ancak, şehrin içine girdikten sonra bu izlenimin yok olduğunu belirten seyyah; hamamları, camileri, evleri, dağınık, dolambaçlı ve kirli caddelerin bu izlenimi yok ettiğini belirtmiştir. Seyyah, Buhara'daki evlerin önünde avluların yer aldığını, bu evlerin sokağa bakan tarafların penceresiz duvarlardan oluştuğunu belirtmiştir. Meyendorff, şehirde caddelerde çıplak duvarlardan başka hiçbir şeyin olmadığını, yolcuları memnun edebilecek ya da halkın mutluluğunu gösteren bir müzik ya da sesin bulunmadığını belirten seyyah, Buhara'ya gelmeden önce duyduğu merakın hüznü dönüştüğünü belirtmiştir. Meyendorff anlatımına göre caddeler; adamlar, atlar, develer ve eşeklerle dolu olmakla birlikte oldukça dardır. En küçük sokaklardan yalnızca yayalar faydalanabilmektedir. Buhara'da ata binmek sadece Müslümanların hakkıdır. Gece hayatının olmadığı Buhara'da akşam namazından sonra sokaklar boşalır. Şehir kapıları kapandığından ne kimse şehre girebilir ne de şehirden dışarı çıkabilir (Erdoğan, 2013, 11).

Buhara'nın çok güzel nahiyelerinin olduğu, şehirde büyük ticaret işletmelerin ve değerli çiftliklerin bulunduğu, başka bir belde halkının asla böyle çiftliklerinin olmadığı söylenmiştir. Bu çiftliklerin bolluk ve çeşitlilik bakımından başka çiftliklerle karşılaştırılmayacak seviyede olduğu belirtilmektedir. Buhara şehrinin surları içinde; *El-Zerr, Bergizer, Sütcen, Tavaois Rustakı, Bardak, Aşağı Hargana, Nakrine, Neccar-Hafter, Kahştuoan Rustakı, Endeyan, Kendeyan, Öte Semcan, Beri Semcan, Aşağı Feravez, Yukarı Feravez, Evran* gibi köyler yer almaktadır (Şeşen, 1985, 222).

1983 yılında Buhara'yı ziyaret eden Zahir Bigi, "Buhara'nın sokaklarında vaaz eden dervişleri, kıssa ve hikâye anlatan meddahları, çayhaneleri, dilleri ve kıyafetleri farklı olan Arap, Acem, Tacik, Rus, Hindu, Afgan, Türkmen, Tatar, Özbek ve Kazak kavimleri ile Buhara'nın kendisine oldukça farklı geldiğinin belirtmiştir. O, Buhara'ya girdiğindeki bu hayretini," bunların hepsi bir meydanda toplanıp hareket edip

canlı bir müzehane şeklinde idi. Şu manzara benim gibiler için o kadar acayip, o kadar garip idi ki, ben kalemlerle tamamen tarif ve tasvir edemem” diyerek şehir hakkında bilgi vermiştir” (Erdoğan, 2013, 12).

Buhara, şehir hayatının canlılığıyla, onu ziyaret eden seyyahlar ve gezginlerin ilgi odağı olmuştur. Ancak her ne kadar şehrin güzel yanları mevcutsa da kötü yanları da onu ziyaret eden seyyah ve gezginlerin gözünden kaçmamıştır. Seyyahlar tutukları gezi notlarında, Buhara şehrinin hem iyi hem de kötü yanlarını belirtmişlerdir.

4. Şehrin Fiziki Görüntüsü

Buhara'nın genel yapısına baktığımızda, şehir saldırgan göçebelere ve çöl kumlarına karşı korunmak için surlarla çevrilmiştir. Şehir ve ona bağlı köyleri içine alan surların genişliği 12x12 fersahtir. Arap fetihlerinden sonra çeşitli dönemlerde restore edilmiş ve genişletilmiştir. Şehrin etrafını çevreleyen surlar yaklaşık 12 km olup yüksekliği 7,5 metre eni ise 3,3 metre kalınlığında balçıktan bir duvardır. Şehrin etrafını çevreleyen surlar yuvarlak burçlardan ve 11 kapıdan oluşur. Bu kapılar; 1. Mezar, 2. Kavle veya Karşı, 3. Sallahane, 4. Namazgâh, 5. Şeyh Celal, 6. Karagöl, 7. Oğlan, 8. Şirgiran, 9. Telipeh, 10. İmam, 11. Semerkand kapılarıdır (Karadağ, 2006, 111; Çelik, 2009, 28). Müslümanlar coğrafyaya gelmeden önce şehir yalnızca kale ve şehristandan ibarettir. Müslümanların fethinden sonra ise şehir büyüyerek şehristanın dışına da yayılmaya başlamış, bunun sonucunda da şehrin yanına “rebad” denilen üçüncü bir bölüm ilave edilmiştir.

Buhara şehri, Samaniler döneminde; şehristan, rebad ve yüksek iç kale olmak üzere üç kısma bölünmüştür. Şehristan, tepede bulunan kalenin hemen yanında yer alan merkezi yerdir. Şehristanın yedi kapısı bulunmaktadır. Bunlar; 1. Çarşı Kapısı, 2. Şehristan Kapısı, 3. Benu-Sa'd Kapısı, 4. Benu Esed Kapısı, 5. İç kale kapısı, 6. Hakkrah Kapısı, 7. Yeni Kapı'dır. Her bir kapının farklı bir önemi vardır. Örneğin; Hakkrah Kapısı, doğruluk yolu kapısı, adli işlemlerle ilgilenen kadının bulunduğu kapıdır. İç kalenin ise iki kapısı vardır. Rigistan kapısı (batıda) ve cami kapısı (doğuda). Bu kapılar bir cadde ile birbirine bağlanmaktadır (Barthold, 1990, 105-106).

Şehir, Buhara emirliği döneminde 1.564.875 sacenkare² üzerine kurulmuştur. Buhara, Şehr-i Enderun ve Şehr-i Birun olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Şehirde; 13 mezarlık, 360 cami, 360 mahalle, 103 medrese, 38 kervansaray, 45 civarında pazar bulunmaktadır (Çelik, 2009, 29). Şehrin sokakları oldukça dardır. Evler genellikle iki katlı olup balçıktan yapılmıştır. Evlerin çatıları pek olmaz, pencere ise az bulunur.

Buhara şehri, yeni akınlarla sürekli olarak gelişen, büyüyen bir şehir konumundadır. Şehir İslam öncesi dönemde surlarla çevriliydi hatta İslam fetihleri döneminde de bu surlar varlığını korumaktaydı. Sonraki süreçte şehrin göç alması, ticari faaliyetler gibi unsurların ortaya çıkmasıyla şehir surların dışına çıkartılarak büyütülmüştür.

A. Buhara'da Ön Plana Çıkan Mimari Yerler ve Yapılar

Buhara'da, şehir kalesinin yanında kare şeklinde bir medrese yer almaktadır. Miri-Arab isimli bu medrese çok büyük ve hoş bir medresedir. Medresede 110 tane öğrenci odası vardır ve bu odaların kapıları avlunun çevresindeki koridora açılır. Koridordaki kemerler, çok iyi yapılmış olup kiremit ve renkli tuğla malzemesiyle işlemeli olarak yapılmıştır (Karadağ, 2006, 112). Pazar yolu üzerinde birçok medrese ve cami yer almaktadır. Bunların en büyükleri Korkulutaş ve Divan Beyi medreseleridir

Buhara şehri, Orta Asya coğrafyasının İslam kültürü ve medeniyeti açısından büyük bir öneme sahiptir. Şehirde birçok mutasavvıf yetişmiştir. Bahaeddün Nakşibendî, İmam Buhari, Muhammed b. İsmail El-Buhari, Tirmizi, Maturidi, gibi önemli İslam âlimleri bu şehirdeki medreselerde eğitim görmüş ve gördürmüşlerdir. Buhara şehrinde birçok medrese yer almaktadır. Bu medreselerde dini bilgilerin yanında fizik, kimya, matematik, coğrafya gibi bilgilerde yer verilmektedir. Buhara'da Abdulaziz Han Medresesi, Uluğ Bey Medresesi, Kükeltaş Medresesi, Nadir Divan Beyi Medresesi gibi pek çok medrese vardır (Çoruhlu, 2007, 117-118).

Şehirde Divan Beyi Sarnıcı ve bunun etrafında çardaklar, divan Beyi cami ve yiyecek satan tezgâhlardan oluşan bir çarşı vardır. Rigistan olarak adlandırılan bu halk meydanı, Buhara'nın kuzeybatısında kalenin önünde yer alır, meydanda büyük cami ve medreseler de yer almaktadır. Bunların en büyüğü Timur'un yaptırdığı Kelan Cami'dir. Rigistanın batı tarafında çevresi ağaçlarla kaplı bir havuz yer almaktadır. Havuzun etrafında berberler, çayhaneler ve çardaklar yer almaktadır. Meydanın geri kalan kısmında fırın, kasap, çanak çömlek dükkânları bulunur (Karadağ, 2006, 113; Vambéry, 1993, 163; Barthold,

² 1 sacen 2,1336 metreye denktir.

1990, 116). Ayrıca, Rigistan'da hükümet binaları da yer almaktadır. Burası, güneşin doğduğu andan batığı ana kadar çok kalabalıktır.

Şehir mazgallı siperlere sahip surlarla çevrili kare şeklinde büyük bir kaleye sahiptir. Kalenin üzerinde, rakamların Arap harfleriyle gösterildiği bir saat bulunur. Kalenin yukarısına doğru Buhara Emrinin sarayı yer almaktadır. Sarayın yanında bir cami ve su deposu bulunmaktadır.

Buhara şehrinde dikkat çeken yapılardan biri de türbelerdir. Buhara şehrinde yüzlerce cami, medrese ve türbe yer almaktadır. Bu nedenle seyyahlar tarafından "türbeler şehri" olarak da adlandırılmıştır. Buhara'da çoğunlukla evliya ve mutasavvıfın var olduğu bilinmektedir. Bunun buradaki en güzel örnekleri; Bahaeddün Nakşibendi Külliyesi ve Samaniler hükümdarı Sultan İsmail b. Ahmet türbesidir. Bugünde birçok yerden bu türbeleri için ziyaret gelinmektedir. Bununla beraber şehrin kuzey-doğusunda bir tekke yer alır. Kare şeklinde inşa edilmiş bu yerin zemin katında 48 hücre yer alır ve bahçesi güzel ağaçlarla kaplıdır (Kurt, 2001, 448; Karadağ, 2006, 113).

Buhara şehrinde ön plana çıkan yapılar genellikle cami ve minareleridir. Buhara'yı ziyaret eden Mirza Cafer, şehirde her mahallenin kendine ait camisi bulunduğunu ancak camilerden iki tanesinin şaşırtıcı olduğunu belirtir. Bunlar Kelan Camii ve Gauskuşon Camii'dir. Seyyah, Kelan Camiinin Mir-i Arab adı verilen minaresinin şehrin en büyük minaresi olduğunu belirtir. Seyyah Schuyler'in dikkatini çeken cami, mavi kubbeli Namazgâh Camii'dir. Bu kubbe caminin bahçesinden yükselmektedir. Seyyah ayrıca, Şehirdeki bir minareden de bahseder. Minar-ı Kelan olarak adlandırılan bu minare uzun yuvarlak bir yapıya sahiptir. Buradan bazen edebe aykırı suç işleyenlerin atıldığı söylenmektedir (Erdoğan, 2013, 79).

Mescid-i Baliand, adlı cami Buhara'nın en sağlam ve en büyük camilerinden biridir. Schuyler, "caminin şehrin tüm insanlarını içine alabilecek yapıda olduğunu duymuş olmakla birlikte, tahminen en az bin kişi alabilecek kapasiteye sahip olduğunu söyler" (Karadağ, 2006, 112). Ayrıca, caminin içerisinde çok büyük bir avlu vardır. Caminin ön tarafı porselen fayanslarla döşenmiş büyük bir kemerli kapısı bulunur. Caminin kubbesi fayans kaplamadan oluşmaktadır.

Buhara'da kurulan pazarlar tüm Türkistan için önemli bir yere sahiptir. Pazar yeri Rigistan'da yer almaktadır. Vambery'nin belirttiğine göre, pazar yerinde kurulan dükkânlar Tahran, Tebriz, İsfihan'daki gibi gösterişlidir. Burada toptan satış tüccarları ile birkaç büyük depo vardır. Şehrin merkezinde ve ipek yolu güzergâhında kurulması, ayrıca farklı milletlerin ve insanların bir arada bulunması Vambery'i çok etkilemiştir. Şehrin içindeki pazar yerinin yanı sıra Buhara'ya bağlı kervansaraylar vardır. Köle ticareti için kullanılan bu kervansaraylar, 30 ile 35 küçük odalardan oluşmaktadır (Karadağ, 2006, 115; Vambey, 1993, 151).

Şehirdeki yapılar iki döneme ayrılarak incelenebilir. Bunlar İslamiyet'ten önceki dönem ve İslamiyet'ten sonraki dönemdir. İslam öncesi dönemde şehirdeki yapılar daha çok kale, sur gibi yapılar iken İslam sonrası, halkın bu dini kabul etmesiyle birlikte birçok medrese cami gibi yapılar inşa edilmiştir. Bu yapıların bazıları günümüze kadar gelebilmiştir.

5. Şehrin Sosyal, Ekonomik, Dini ve Edebi Açından Özellikleri

A. Şehrin Etnik ve Dinî Yapısı

Buhara şehrinin yönetimi sürekli olarak değişiklik göstermesinden dolayı bu durum etnik yapıyı da etkilemiştir. Şehrin nüfusu belirli dönemlerde azalmış, belirli dönemlerde artmıştır. Örneğin; Cengiz Han'ın istilası döneminde şehrin nüfusunun büyük bir kısmı kılıçtan geçirilmiştir. Samaniler döneminde şehir başkent olmasıyla nüfus önemli oranda artmıştır.

Bütün Orta Asya şehirleri gibi Buhara'da birden fazla etnik yapıya sahiptir. Belirli dönemlerde bu etnik yapılar yönetimin siyasi politikası gereği etkin, belirli dönemlerde ise pasif duruma geçmiştir.

Buhara Hanlığı döneminde şehrin etnik yapısını; Tacikler, Farslar, Araplar, Yahudiler, Çingene-Romanlar, Kırgızlar, Özbekler ve Karakalpaklar oluşturmaktaydı (Omorov, 2013: 67-81). 19. yüzyıldan sonra bölgeye hâkim olan Ruslar da etnik yapı üzerinde önemli değişiklikler yapmıştır. Bölgedeki etnik yapı; Özbekler, Ruslar, Tacikler, Karakalpaklar, Türkmenler, Yahudiler ve Kırgızlar tarafından oluşmaktadır.

Buhara'da, 16. yüzyıldan itibaren Özbeklerin etnik yapıda büyük bir paya sahip oldukları görülmektedir. Şehirde büyük topraklara sahip olan Özbekler her daim üstünlüklerini diğer etnik gruplara kabul ettirmişlerdir. Özbeklerden sonra şehirdeki diğer önemli etnik grup Taciklerdir. Taciklerin ne zaman şehre yerleştikleri bilinmemekle beraber 16. yüzyılda bölgeye yerleştikleri tahmin edilmektedir. Bugün bile bu iki etnik grup demografik olarak diğer gruplara göre daha üstündür. Bununla beraber şehirde;

Türkmenler, Kırgızlar ve Kazaklar, Araplar, Yahudiler, Karakalpaklar, Hintliler, Afganlar, Kalmuklar, Sartlar, Tatarlar ve Çingenerler yaşamaktadır (Erdoğan, 2013, 31-44).

Buhara, Türkistan coğrafyasının en büyük İslam merkezlerinden biri olmuştur. Timur döneminde kendisine nihai yapısını kazandıran Bahaeddin Nakşibendî'den ötürü Nakşibendiyye adını alan tarikatın merkezliğini yapmıştır. Daha sonra bu tarikat Semerkand ve Taşkent'te güçlenmiş, sonrasında ise Orta Asya, Hindistan, Orta Doğu, Osmanlı hatta Endonezya'ya kadar yayılmıştır. Müslümanlar arasında oldukça etkili olan Nakşibendî Tarikati'nin merkezi Buhara olmuştur. Bahaeddin Nakşibendî, bütün Türkistan nezdinde önemli bir veli olup türbesini ziyarete Türkistan'ın hatta Çin'in dört bir yanından gelinmektedir (Vambéry, 1993, 164). Buhara halkının büyük bir çoğunluğunu Sünni Müslümanlardan oluşmaktadır.

Buhara meclislerinde söylenen "Buhara İslam'ın omuz gücüdür" sözüne Vambéry'nin kendisi de katılarak bu şehri İslam'ın Roma'sı saymıştır. Buhara halkının İslam'ın en büyük lideri olarak kabul ettikleri Osmanlı sultanlarının ahlakının bozulmasına neden olan Batı etkilerinin ülkeye girişlerine izin verdikleri için sultanı suçladıklarını belirtmiştir. Vambéry ayrıca, Buhara'da dinsel buyrukların yerine getirilmesini gözetlemekle yükümlü "Reis" unvanlı bir kişinin varlığından da bahsetmektedir (Vambéry, 1993, 164-165).

Buhara, Orta Asya'nın en önemli dini merkezlerinden biri olduğundan dolayı çok sayıda cami ve medrese ile karşılaşmaktayız. 19. yüzyılda 217 camisi olan şehrin 8 adet Cuma Camisi vardır. Buhara'nın en büyük camisi olan Mescid-i Kelan Camii de bu sekiz cami içerisinde yer almaktadır. 19. yüzyılda Buhara'da medrese sayısı 103 iken 20. yüzyılda bu sayı 185'e kadar yükselmiştir (Erdoğan, 2013, 78).

Buhara'da Sünni Müslümanların yanında Şiiiler, Hristiyanlar ve Yahudiler de bulunmaktadır. Şehirde, Şiiilere ait dört tane ibadet yeri bulunurken, Hristiyanlar için iki tane kilise bulunmaktadır.

Buhara'da önemli bir dini grupta Yahudilerdir³. Vambéry Yahudiler için şu bilgileri vermektedir. İran'ın kuzey-doğu bölgesinden hicret edip Buhara'ya gelmişlerdir. Kendilerini diğer Orta Asya halklarından korumuş, asimile olmamışlardır. Yahudiler, kendilerini diğer halklardan ayıran özel bir başlık giyerler. El sanatları ve ticaretle uğraşmaktadırlar. Kendilerine ait ibadet yerleri vardır (Vambéry, 1993, 154).

Buhara bulunduğu konum itibarıyla birçok medeniyetin akınına uğramıştır. Bundan dolayı şehrin etnik yapısında sürekli olarak bir değişim gözlemlenmiştir. Bugün Özbeklerin egemenliğinde bulunan şehir, nüfus olarak Özbekler ve diğer Orta Asyalı halklardan oluşmaktadır. Şehir eskiden İslamiyet'in önemli merkezlerinden biriydi. Çünkü şehirde önemli medreselerle birlikte önemli dini liderler de yer almaktaydı. Bugün şehir Sünni Müslümanlardan oluşmaktadır.

B. Buhara Şehirinde Ticari Hayat

Buhara ipek yolu üzerinde yer alan şehirlerden biri olması sebebiyle şehirde canlı bir ticari faaliyet görülmektedir. Ticari faaliyetler daha çok şehir merkezinde kurulan pazarlarda görülmektedir. Buhara pazarlarını gezen Vambéry'nin ifade ettiği üzere; "pazar yerinde kurulan dükkânlar Tahran, Tebriz ve İsfihan'daki gibi gösterişlidir. Burada toptan satış tüccarları ile birkaç tane büyük eşya depoları vardır. Pamuklu kumaşlar, patiskalar ve ince kumaşlar sadece 284 dükkânın yer aldığı Restei, Tichit ve Furushi'de satışa sunulmaz aynı zamanda şehrin diğer yerlerinde de bunların satışı yapılır. Buhara'da öncelikle Asya ülkelerinin üretimi olan malların dağıtım yapıdır. Bu ürünler içerisinde alaca isimli pamuklu kumaş, ince dokunmuş her türden ipekli ürün pazarda satışa sunulur. Pazarda ürünler türüne göre farklı yerlerde toplanır. Buhara'daki tüm kıyafetler oldukça ucuzdur. Bu nedenle, Kırgız, Kıpçak ve Kalmuklar başta olmak üzere şehrin çevresindeki pek çok millet alışveriş için Buhara'ya gelmektedir. Buhara pazarlarında dikkat çeken diğer bir unsur ise Avrupalı ülkelere ait birkaç eşya ile bilhassa çoğunluğu Rus üretimi olan süs eşyaları ve ticari ürünlerin bulunmasıdır" (Karadağ, 2006, 114).

Buhara, Türkistan'ın en önemli ticari merkezlerindedir. Ticaretin büyük önem taşıdığı Buhara'da; Çin, Hindistan, Afganistan ve diğer ülkelerle kervanlar vasıtasıyla yoğun bir ticaret yürütülmektedir. Çin, İran ve Afganistan'dan çeşitli çay türleri, ipek, toprak çanak çömlekler, Rus topraklarından getirilen çeşitli süs eşyaları Buhara pazarında satışa sunulmaktadır. Kaynaklarda Buhara'daki ticaretin bir miras şeklinde babadan oğluna geçtiği belirtilmektedir. Babanın ölümü neticesinde ticaret hakkı oğluna geçmektedir (Erdoğan, 2013, 103). Rusya'nın egemen olduğu dönemde ticari faaliyetlerin büyük bir kısmı Rusların eline geçmiştir. Özellikle 19. yüzyılda Buhara'dan gelen ipek ve diğer ticari eşyalar Rusya için çok önemli bir yer tutmaktadır.

³ Buhara Yahudileri hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız. Durmuş Arık, Buhara Yahudileri Üzerine Bir İnceleme, OAKA, Uluslar arası Stratejik Araştırmalar Kurumu, cilt:1, sayı:2, s.92-109, 2006.

Buhara çarşılarını gezen Avrupalı seyyahlardan olan Bregel, şehrin pazarları hakkında bize şu bilgileri vermektedir; Buhara'da çok sayıda pazar bulunduğunu belirtmektedir. Şehrin merkezi kesimindeki caddelerin tamamı zanaatkarların mallarını sattığı dükkânlarla şekillenmiştir. Bu caddelerin bazıları ahşap çatılarla örtülüdür. Buhara'nın asıl ticaret merkezi, caddelerle birbirine bağlanmış beş kubbeli ticaret çarşısından oluşmaktadır. Abdullah Han tarafından kendisinin adıyla inşa edilmiş çok kubbeli büyük bir yapı bulunmaktadır. Bu binada tüccarlar tarafından en pahalı kumaşlar satılmaktadır. Buhara'nın en önemli ikinci ticaret merkezi ise Rigistan olarak tabir edilen kalenin batı tarafında yer alan yerdir. Rigistanda daha çok gıda ürünlerinin satıldığı dükkânlar ve halkın yerel ihtiyaçlarına göre ürünlerin satıldığı dükkânlar yer almaktadır. Bununla beraber Buhara'da kervansaraylarda çok önemli bir yer tutar. Yolcuların yanı sıra tüccarlar tarafından da kullanılan kervansaraylarda tüccarların kendilerine ait büroları bulunmaktadır. 1840 yılında kervansaraylarda 38 adet tüccar bürosunun olduğu ifade edilmiştir (Erdoğan, 2013, 116).

Buhara şehrinde el sanatları ve zanaatkarlık faaliyetlerine genel olarak baktığımızda; İpek böceği yetiştiriciliğiyle beraber dokumacılık 19. yüzyılda Buhara şehrinin ekonomisini büyütüştür. Şehir Türkistan'ın en önemli ticaret ve zanaat merkezi haline gelmiştir. Şehirde ticaret loncalarının üyeleri tarafından organize edilmiş, yüzlerce zanaat kolu bulunmaktadır. En önemli zanaat kolları; dokumacılık, nakış, kıyafet yapımı, mücevhercilik, metal işçiliğidir. Buhara'da üretilen ürünler Buhara pazarlarının yanı sıra diğer Türkistan şehirlerinde de satılmaktadır. Özellikle yünlü elbiseler ve ipekli ürünler Buhara'nın temel üretim unsurlarını oluşturmaktadır. İpek üretimi 18. yüzyıldan itibaren Buhara'da oldukça önem kazanmıştır (Çelik, 2009, 186-187). Bununla beraber, Vambery şehirde ipek dokumacılığının çok geliştiğini belirtmektedir. Üretilen ürünlerin sırf el işi ürünü olduğunu ve buradaki ürünlerin Hive'nin aksine çok zarif, yüzde yüz pamuk ve iki renkli olduğunu belirtmiştir (Vambery, 1993, 156).

Buhara, halı üretiminde oldukça meşhur olup pamuk üzerine ipek nakış işlenerek yapılan halılar büyük talep görmüştür. Süsleme ve ipek kendine özgü kırmızı bir renkte olup her yerde bulunmamaktadır. Kendilerine özgü bir teknikle yapılan boya ile elde ettikleri bu rengi sır gibi saklayan Yahudiler bu işin kontrolünü kendi ellerinde tutmuşlar ve kuşaktan kuşağa aktarmışlardır. Şehirde dokuma yapmak amacıyla merkezi depolar vardır. Ancak bunların yapılışını görmek mümkün değildir.

Buhara'da önemli zanaatlardan biri de sarraflardır. Şehrin sosyal ve ekonomik hayatında kilit rol oynamaktadır. Şehirde sarrafların bulunduğu Tak-ı Zergeran Çarşısı ve Tim Çarşısı denilen çarşılar yer almaktadır (Çoruhlu, 2007, 118).

Vambery, Buhara'da bir miktar demir çelik görüldüğünü belirtmiştir. Madenin şehirde az bulunduğunu belirtmekle beraber işlenmesinin iyi yapılamadığını belirtmiştir. Ayrıca, demirden yapılmış kılıç ve kamalar halk arasında ilgi görülmektedir (Vambery, 1993, 155).

Şehirde deriden elde edilen ürünler büyük Buhara pazarlarında satılmaktadır. Vambery, deri kıyafetler ve ayakkabıların Hive'ye oranla daha iyi yapıldığını belirtmiştir (Vambery, 1993, 141).

Buhara, doğudan batıya uzanan İpek yolu güzergâhında yer alan şehirlerden biridir. Bu konumundan dolayı şehir içerisinde birçok pazar kurulmaktadır. Bu pazarlarda Asya'dan Avrupa taşınan birçok eşya satılmaktadır. Hatta diğer bölgelerden gelen halklar da kendi ürettikleri eşyaları bu pazarlarda satmaktadırlar.

C. Şehrin Bitki Örtüsü ve Zirai Faaliyetleri

Buhara'nın iklimi pek sağlam olup dört mevsim görülmektedir. Yazın sıcaklık oldukça fazla olup kışın kar yağarsa da pek fazla tutmaz. Gerek kışın gerek ise yazın şiddetli kumlu rüzgârlar görülmektedir. Bozkır bitki örtüsüne sahip olan şehrin yaz ile kış sıcaklık farkları çok yüksektir.

Zirai açıdan oldukça önemli olan Maverâünnehir bölgesinde bulunan Buhara ovası, oldukça büyük bir öneme sahiptir. Buhara'da 7. yüzyıldan itibaren tarım faaliyetleri yapılmaktadır. Buhara; kavun, karpuz, erik, üzüm gibi meyveler yönünden Maverâünnehir'in en verimli bölgelerinden birisidir. İbn Battuta Seyahatnamesinde Buhara bostanlarında yetişen karpuzların doğuda ve batıda hiçbir yerle kıyaslanmayacak kadar lezzetli olduğunu belirtir (Aykut, 2014, 348).

Buhara Zerevşan ve Amu Derya'dan açılan pek çok su kanallarının sayesinde tarıma elverişli toprağı artmıştır. Şehirde meyve ve sebze yetiştiriciliğinin yanında, önemli miktarda pamuk üretimi de görülmektedir. Ayrıca ipekçilikte oldukça ilerlemiştir. Bununla beraber tahıl üretimi de bu verimli topraklarda yapılmaktadır. Bu zirai ürünlerin fazlası ticaret yoluyla Buhara pazarlarında satılmaktadır.

Buhara'da tarımla beraber hayvancılığın önemi de artmıştır. Toprağın işlenmesinde sığırlar oldukça önemli olduğu, sığır sayısı arttıkça tarımda artacağı düşüncesi hâkimdir. Buhara önemli olan hayvancılık

faaliyetlerin başında atlar gelir. Özellikle Türkmen atları Buhara'da özel çiftliklerde yetiştirilmektedir. Buhara'da yetiştirilen küçükbaş hayvanların en yaygın olanları koyun ve keçilerdir. Bu hayvanların yünlerinden şal yapılmaktadır (Erdoğan, 2013, 134).

Hayvancılıktan elde edilen ürünler Buhara'da büyük bir önem taşımaktadır. Buhara pazarlarından pamuklu kumaşlar alan Türkmenler arasında yoğun bir ticaret söz konusudur. Türkmenler, yünden yapılmış eşyalarını Buhara pazarlarında satmaktadırlar.

Sonuç

Buhara şehri coğrafi konum ve fizikî özellikleri açısından önemli bir yere sahip olmasından dolayı birçok medeniyete ve kültüre ev sahipliği yapmıştır. Bu açıdan şehir hem tarihî hem de kültürel açıdan çok zengin konuma geçmiştir. Şehirde kurulmuş olan her medeniyet kendi kültür zenginliğini şehre yansıtmış ve bu kültürel zenginlikler günümüze kadar gelebilmiştir. Ayrıca bu medeniyetlerden kalma önemli tarihi yapılar şehrin tarihte ve günümüzde de coğrafi konum açısından ne kadar önemli bir yer olduğunun göstergesidir.

Şehir, ipek yolu güzergâhında yer almasından dolayı şehirde ticari hayat faal durumdadır. Buhara'da icra edilen ticarî ve sanatsal faaliyetler, şehrin değerini ve önemini artırmıştır. Bu ürünler şehirde kurulan pazaryerlerinde satılmaktadır. Şehir bir çok seyyahın, tüccarın, yolcunun geçiş güzergâhındadır. Bundan dolayı her gelen yolcu şehre kendi kültüründen veya geldiği coğrafyadan bir işaret getirmiş veya bırakmıştır. Bunların hepsi şehrin kültürel mirasına katkıdır. Ayrıca şehirde birçok dinin ve birçok cemaatin faaliyetleri de görülmüştür. Bu şehrin din açısından da merkez kabul edilecek bir konumda olduğunun göstergesidir.

KAYNAKÇA

- Ahmetbeyoğlu, A. (2009). Türkistan Hakkında Coğrafi, Siyasi, Tarihi ve İstatistikî Malumat. *Manas Sosyal Bilimler Dergisi*, 1-21.
- Arık, D. (2006). Buhara Yahudileri Üzerine Bir İnceleme. *ÖAKA, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu*, C. 1. 92-109.
- Aykut, A. S. (2014). *İbn Battuta Seyahatnamesi*. İstanbul: Yapı Kredi.
- Barthold, V. V. (1990). *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*. (haz. Hakkı Durusun Yıldız), Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Çelik, M. B. (2009). *1800-1865 Yılları Arasında Buhara Emirliği*. Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi.
- Çığır, E. (2010). *Özbekistan'da Demografik Yapı*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi.
- Çoruhlu, Y. (2007). *Özbekistan -Mimari- İslam Ansiklopedisi*, C. 34. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 363-367.
- Erdoğan, A. (2013). *İngiliz Kaynakları ve Seyahatnamelere Göre XIX. Yüzyılda Türkistan (Buhara, Hive, Taşkent, Hokand, Semerkand) Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Durumu*. Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi.
- Erman, A. (2011). *Seyahatnamelerin Işığında "Orta Asya Türk Şehri" Bir Tipoloji Çalışması*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Göksu, E. (2013). *Ebu Bekr Muhammed b. Ca'fer en-Narşahi; Tarih-i Buhara*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Göksu, E. (2011). Buhara'da Ezan Sesleri. IV. *Uluslararası Türkoloji Kongresi*, Kazakistan: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, 452-461.
- Gömeç, S. (2009). Divanü Lugat-it-Türk'te Geçen Yer Adları. *Anakara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 28. 1-34.
- İbn Hurdazbih (2008). *Yollar ve Ülkeler Kitabı*. (çev. Murat Ağarı), İstanbul: Kitabevi.
- Karadağ, G. (2006). *Avrupalı Gezginlerin Seyahatnamelerine Göre 19. Yüzyılda Batı Türkistan Hanlıkları (Alexsander Burnes, Arminius Vambery, Eugene Schuyler)*. Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi.
- Kitapçı, Z. (2004). *Doğu Türkistan ve Uygur Türkleri Arasında İslamiyet*. Konya: Yedikubbe.
- Kushenova, G. (2006). *Ögedey Kaan Devrinde Türkistan ve Maverainnehir (1229-1241)*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi.
- Kurt, H. (1998). *Orta Asya'nın İslamlaşma Süreci (Buhara Örneği)*. Ankara: Fecr.
- ____ (2001). Orta Çağ Başarısı Buhara, *Anakara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 2. 425-471.
- Omorov, T. (2013). Buhara Hanlığındaki Etnik Yapı. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 2. 65-85.
- Özgüdenli, Osman G. (2003). *Maverainnehir. İslam Ansiklopedisi*, C. 28, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 177-180.
- Starr, S. F. (2019). *Kayıp Aydınlanma -Arap Fetihlerinden Timur'a Orta Asya'nın Altın Çağı-*. (çev. Yusuf Selman İnanç), İstanbul: Kronik.
- Şeşen, R. (1992). Buhara. *İslam Ansiklopedisi*, C. 6, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 363-367.
- ____ (1985). *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırmaları Enstitüsü.
- Vámbéry, A. (1873). *History of Bokhara*. London.
- ____ (1993). *Bir Sahte Deroişin Orta Asya Gezisi*. İstanbul: Ses.
- Xoci, Mirza A. M. (2009). *Tarixi Turkiston*. Toşkent.